

ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА В ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Гусар Ольга Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Дослідження присвячено нагальній потребі визначення на законодавчому рівні дефініцій: «принцип справедливості» та «національне багатство». Необхідність такого визначення виникла через історичні події збройної агресії Російської Федерації (РФ), яка посягає на суверенітет, територіальну цілісність України, порушує фундаментальні принципи та норми міжнародного права та спричинила своїми діями економічний занепад країни, руйнування інфраструктури та вчинила злочини проти людяності. Дослідницька гіпотеза автора полягає в тому, що принцип справедливості як регулятор суспільних відносин, корелюється з національним багатством, на рівні, правотворчої, управлінської та правозастосовної діяльності органів публічної влади для ефективного повоєнного відновлення України. Правозастосування принципу соціальної справедливості органами публічної влади під час здійсненні своїх повноважень вплине на якість їх діяльності, на стан забезпечення захисту прав та законних інтересів громадян, реалізації їх гарантій, а також задовольнить суспільну потребу у справедливості та невідворотності покарання за шкоду заподіяну українському народу.

Ключові слова: принцип справедливості, національне багатство, органи публічної влади, людський капітал, активи, цінність, сатисфакція.

Husar Olha. The principle of social justice in the activities of public authorities to preserve national wealth in the post-war reconstruction of Ukraine

The study focuses on the urgent need to define definitions at the legislative level: "principle of justice" and "national wealth". The need for such a definition arose due to the historical events of the armed aggression of the Russian Federation, which encroaches on the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, violates the fundamental principles and norms of international law, and has caused the country's economic decline, destruction of infrastructure and crimes against humanity. The author's research hypothesis is that the principle of justice as a regulator of social relations correlates with national wealth, at the level of lawmaking, management and law enforcement activities of public authorities for the effective post-war restoration of Ukraine. The enforcement of the principle of social justice by public authorities in the exercise of their powers will affect the quality of their activities, the state of protection of the rights and legitimate interests of citizens, the implementation of their guarantees, and will satisfy the public need for justice and inevitability of punishment for harm caused to the Ukrainian people.

Key words: principle of justice, national wealth, public authorities, human capital, assets, value, satisfaction.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності органів публічної влади залежить від тих керівних ідей, засад, векторів, тобто ключових принципів, які визначають підґрунтя політики в державі і суспільстві. Одним із таких принципів є принцип справедливості, який виступає як інстру-

мент регулювання суспільних відносин та досягнення компромісу.

Домінантою всіх соціокультурних цінностей виступає соціальна справедливість, на якій ґрунтується право. На думку науковця Горобця К.В., з позиції філософсько – юридичного дискурсу, право висту-

пає як інституалізована справедливість, де порядок може бути правовим лише тоді, коли є справедливим. А справедливість, на його думку, є сума рівності та свободи.

Соціальна справедливість як категорія політико-морально-правової свідомості людини забезпечує гармонійне співіснування інтересів населення та органів публічної влади за рахунок дотримання встановлених правил поведінки та визнання ними легітимного порядку в державі. На формування змісту соціальної справедливості впливають різні фактори, такі як історичний і культурний розвиток, суспільний та політичний лад, ідеологія, право та економіка, духовні і моральні цінності та ін. В рамках права соціальна справедливість розглядається через призму співвідношення між вчинком, дією та мірою покарання або звільнення від відповідальності.

Вторгнення Російської Федерації (РФ) на територію незалежної України є тими діями, які назавжди залишаться на сторінках її історії, а в пам'яті народу закарбуються як жорстка збройна агресія з численними бойовими безповоротними втратами, загибеллю мирного населення, економічними збитками від руйнування цивільної інфраструктури та незламністю українського народу.

Недотримання РФ норм міжнародного права імперативного характеру *jus cogens* заборона агресії, стала політико-правовою подією, яка змусила кожну державу світу оцінити роль суверенного імунітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та безпеку у разі загрози війни. Зважаючи на функціональність норм *jus cogens* вони або забезпечують мирне співіснування держав, або виконують міжнародне зобов'язання підтримувати міжнародний мир і безпеку. Однак, Росія знехтувала цими нормами, Статутом ООН, принципами міжнародного права, серед яких є принцип вирішення міжнародних спорів мирними засобами, щоб мир і безпека, а також справедливість не були під загрозою.

Беззаперечне порушення Статуту ООН було визнано ГА ООН 23 лютого 2023 року в Резолюції «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі досягнення всеосяжного, справедливого та міцного миру в Україні» ES-11/6, де визначено, що Росія як дер-

жава-агресор порушила територіальну цілісність та суверенну недоторканність і повинна «...негайно, повністю та безумовно вивести війська з території України» [1].

Тема «Відновлення справедливості» є одним із пунктів Формули миру Президента України Володимира Зеленського, та потребує комплексного, виваженого підходу притягнення країни-агресора до відповідальності за всі злочини та відшкодування нанесених збитків в усіх сферах: економічній, екологічній, промисловій, торговельній, аграрній, транспортній та інших [2].

Так, за результатом третьої оцінки шкоди і потреб для відновлення України, проведеної Урядом України та Світовим банком (Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3)), у період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року, прямі збитки через агресію складають \$ 152 млрд., економічні і соціальні втрати – \$ 499 млрд., потреби на відбудову та відновлення – \$ 489 млрд. [3].

За таких обставин, зважаючи на масштаби втрат національного багатства для громадян України, актуальним постає застосування принципу «соціальної справедливості» в діяльності органів публічної влади щодо збереження національного багатства у повоєнному відновленні України.

Мета статті – в аспекті повоєнного відновлення України привернути увагу науковців, законодавця щодо потреби переосмислення принципу соціальної справедливості та прийняття політичного рішення вдосконалити понятійний апарат та визначити терміни «принцип соціальної справедливості», «національне багатство» в законодавстві, з метою змістовного та структурованого наповнення цих дефініцій, однозначного тлумачення в правотворчій та правозастосовній діяльності органів публічної влади.

Стан дослідження. Принцип «соціальної справедливості» є регулятором усіх сфер життя і показником рівня демократії в суспільстві.

Науковці С. Бобровник, К. Горобець, А. Грінь, А. Ковальова, М. Козюбра, М. Костицький, Н. Костюк, Н. Кузнецова, Л. Олійник, Н. Шакур та ін. досліджували в наукових працях принцип соціальної

справедливості в залежності від визначення предмета свого дослідження.

Наукові розвідки щодо розуміння категорії «національне багатство» здійснюються економістами, політологами, соціологами. Визначення «національного багатства» можна розглядати в контексті чотирьох базових аспектів його змісту: правового, політичного, економічного та соціального. Серед багатьох досліджень на тему національного багатства можна виділити науковців: І. Бобух, В. Данилишина, В. Краєвського, В. Савчука, В. Шакуна, С. Шумську. Є наукові праці, наприклад О. Носик, О. Тулай, де у складі національного багатства досліджувався людський капітал.

Однак, незважаючи на науководослідні доробки вчених суміжних сфер, на сьогодні постає вкрай важливим здійснення аналізу феномену «національного багатства» правниками в площині його нормативно-правового визначення та процедур збереження під час повоєнного відновлення України застосовуючи принцип справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення принципу справедливості пов'язано з дотриманням гарантій прав та свобод людини. Так, в Декларації про державний суверенітет України проголошено, що «...народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України» [4].

Поняття «багатство» згадується в Конституції України в ст. 13, де законодавець визначив об'єкт права власності Українського народу, до якого належить: «земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України та природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони» а також те, що органи державної влади, місцевого самоврядування здійснюють від імені Українського народу права власника. Стаття 14 Конституції України закріплює, що до основного національного багатства належить земля, яка перебуває під особливою охороною держави. А також в ст. 95 Конституції України визначено, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередже-

ного розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами [5].

З вищезазначеного, необхідно розуміти, що національне багатство належить кожному громадянину України та органам місцевого самоврядування, органам державної влади, які уповноважені на правах власника володіти, користуватися та розпоряджатися ним від імені Українського народу.

Правовим виразом принципу справедливості є визначені права людини та громадянина, встановлені гарантії та механізми справедливого розподілу в суспільстві матеріальних і нематеріальних благ. При чому, низький рівень правозастосовної практики з боку органів публічної влади та відсутність гарантій прав та свобод людини на законодавчому рівні, призведе до зниження рівня справедливості. Отже, принцип справедливості корелюється з законотворчою діяльністю, яка встановлює норми права, що врегульовують суспільні відносини разом із правозастосовною діяльністю органів публічної влади з практичним застосуванням прикладного інструментарію принципу справедливості.

В тому числі, використання принципу «справедливості» зустрічаємо в нормах міжнародного права. Наприклад, згідно зі ст. 41 Європейської конвенції з прав людини 1 (надалі ЄКПЛ, Конвенція), «якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд у разі необхідності надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію» [6].

Олійник Л.А. в своєму науковому дослідженні щодо критеріїв справедливості у практиці Європейського Суду підсумовує, що «справедливою сатисфакцією за ст. 41 ЄКПЛ є необхідний спектр заходів компенсаційного характеру щодо відшкодування моральної, матеріальної шкоди і витрат унаслідок порушення гарантованих Конвенцією й Протоколами до неї прав фізичних і юридичних осіб, присуджений ЄСПЛ із урахуванням визначених процедур, конкретних індивідуалізованих обставин справи і місцевих економічних

умов». До елементів критерію справедливості автор, аналізуючи зміст ст. 41 ЄКПЛ, Практичних рекомендацій і безпосередньої практики Суду, виділяє такі складові елементи критерію: 1) установлення Судом факту порушення Конвенції або Протоколів до неї і порушеного відповідного права заявника (у випадку, якщо Суд установив неприйнятність заяви або не встановив порушеного права, справедлива сатисфакція не присуджується); 2) шкода (матеріальна, моральна чи понесені витрати), якої зазнає заявник, має бути достатньою, значно впливати на охоронювані Конвенцією і Протоколами до неї права, і це має значення уже на стадії вирішення питання про прийнятність заяви; 3) дотримання заявником (а не третьою особою), який зазнав шкоди, процесуальних вимог щодо вчинення заяв/вимог про справедливу сатисфакцію; 4) наявність причинно-наслідкового зв'язку між порушенням гарантованих прав і моральною шкодою; 5) справедлива сатисфакція має бути необхідною; 6) урахування особливостей кожної справи і конкретних обставин; 7) місцеві економічні обставини [7].

Звернемо увагу, на поняття «національне багатство», яке складається зі змісту обох бінарних компонентів представленими як аксіоматичне твердження «національне» і «багатство». При чому «національне», те що належить «нації», «українському народу» як сукупному контенту всіх громадян держави.

На думку Лутчина Н., Саган Д. під національним багатством слід розуміти «...сукупність активів резидентів у межах національної території. Воно базується на праві власності на економічні активи, які можуть бути предметом угод» [8].

Щодо сучасного міжнародного визначення багатства, то О. Сілантьєв цитує Inclusive Wealth Report Організації Об'єднаних Націй 2012 року та надає таке визначення: «...грошове мірило, суми природних, людських та виробничих (матеріальних) активів. Природний капітал включає в себе землю, ліси, горючі корисні копалини та мінерали; людський капітал – освіту та навички населення; матеріальний або виробничий капітал – машини, будівлі та інфраструктуру» [9].

Новою детермінантою економічного розвитку глобального світу є людський капітал. Так, по оцінкам експертів Світового банку у проміжок з 1995-2018 рр. частка людського капіталу зростає з 61,6% до 63,6%, по результатам опитувань домогосподарств з 146 країн рівень національного багатства глобального світу зріс майже у двічі (+91%) і становить 1 152 004 811 млн.дол. США. Відбулися зміни в структурі глобального багатства, а саме, зменшилися частки природного капіталу (Natural capital) з 6,4% до 5,5%, виробленого капіталу (Produced capital) з 32,5% до 31,2%, чистих фінансових активів (Net foreign assets) з 0,4% до 0,3% [10].

Тому, вважаємо, що національне багатство представлено як сукупність приватних активів, людського капіталу та суспільного багатства, яке складається з соціального капіталу та суспільних активів (державної власності та комунальної власності). Одними із ідентифікаторів багатства, які виходять за рамки матеріального є: загальнодержавні (суверенітет, територія); людський капітал: культурні ідентифікації (мова, культура, релігія), духовні цінності, інтелект, освіта, професійні навички і вміння, здоров'я.

Національне багатство виступає як параметр статички та індикатор динаміки. Показники зростання національного багатства країни є індикаторами розвитку економіки держави її ефективності, та могутності і потенціалу, вони надають можливість прогнозувати сценарій майбутнього розвитку держави органам публічної влади.

Публічну владу здійснюють органи (суб'єкти) різних рівнів шляхом виконання функцій визначених у нормативно-правових актах за напрямками діяльності: політична, державна (спеціалізована, дипломатична, митна, податкова), патронатна, безпекова (військова, правоохоронна, служба безпеки, цивільного захисту), правнича (суддівська, прокурорська), муніципальна (виборна, адміністративна).

Погоджуємося з думкою Р. Мельника, який з законодавчої точки зору розглядає сутність публічної влади як «...здатність державних і недержавних суб'єктів впливати на рішення, дії або бездіяльність

фізичних і юридичних осіб та/або вирішувати юридичну долю неживих об'єктів, маючи на меті досягнення суспільно значущих цілей [11].

З огляду на поділ органів влади на три гілки, то під зовнішньою формою їх діяльності слід розуміти: законотворчість (законодавча гілка влади), публічне адміністрування (виконавча гілка влади), правосуддя (судова гілка влади), кожна із цих гілок влади повинна застосовувати принцип справедливості в своїй діяльності, однак наразі є необхідність цей принцип застосовувати через призму збереження національного багатства через процеси повоєнного відновлення України.

Важливим кроком є чітке визначення на законодавчому рівні поняття «принцип справедливості», адже на сьогодні він використовується через сприйняття принципу «верховенства права» і без чіткої регламентації.

Неодноразово в своїх рішеннях Конституційний Суд України вказує на вимогу правової визначеності, ясності і невідворотності правової норми, що впливає із застосування конституційних принципів рівності і справедливості, з метою забезпечення однакового застосування та запобігання сваволі [12].

Постає необхідність чіткого визначення і застосування «принципу справедливості» задля недопущення свавільних дій з боку органів публічної влади при здійсненні власного розсуду шляхом здійснення дискреційних повноважень у прийнятті рішень в процесі збереження національного багатства під час відновленні України. Враховуючи досить широкий спектр адміністративно-правової діяльності органів публічної влади різної галузевої приналежності та можливість суб'єктивного оцінювання при прийнятті рішень (дискреції), на практиці призводить до ускладнення нормотворчої та правозастосовної діяльності таких органів із можливим ступенем свободи або можливим зловживанням дискреційних повноважень, або з переходом за межі законності через можливий дефіцит правосвідомості та моральності. Однак, відповідальність суб'єкта за рішення прийняті шляхом розсуду або зловживанням дискреційними повноваженнями відсутня, на відміну від

кваліфікації зловживання службовим становищем, яке є складом злочину.

Наявні реформи, що спричинили інтеграційні правотворчі та правозастосовні процеси і ті, що ще будуть відбуватися у період повоєнного відновлення України породжують появу нових якісних і кількісних змін у національному законодавстві, тому вимагають від законодавця однозначності в визначенні та тлумаченні термінів «принцип справедливості», «національне багатство», змістовного наповнення цих понять, класифікації, структурування в залежності від галузевого та практичного застосування.

Розглядаючи застосування принципу справедливості у діяльності судової гілки влади, то він завжди був і повинен залишатися засадою судочинства. В умовах проведення судової реформи та підвищення рівня ефективності правосуддя, саме суд повинен стати гарантом справедливості. Недискримінаційний підхід, неупередженість – це є справедливим застосуванням норм права в суді. Регламентовані судові процедури, чесне та їх принципове дотримання реалізує принцип справедливості.

Висновки. Для досягнення соціально-економічного прогресу України органи публічної влади в своїй діяльності повинні застосовувати парадигмальний підхід національного багатства і соціальної справедливості.

Адекватне, однозначне розуміння та правозастосування принципу соціальної справедливості органами публічної влади під час здійсненні своїх повноважень вплине на якість прийняття управлінських рішень, на стан забезпечення захисту прав та законних інтересів громадян, реалізації їх гарантій. Норми національного законодавства повинні відображати суспільні потреби та особливості українських реалій.

Задля забезпечення справедливості, зміцнення безпеки та покращення добробуту в Україні гостро постало питання встановлення істини та справедливості щодо притягнення до відповідальності РФ за злочини, що принесли стільки жертв та руйнувань для населення України, падіння економіки, а також зменшення національного багатства в Україні.

Сам феномен справедливості є оціночним поняттям для окреслення меж розсуду для органів публічної влади. Застосування критеріїв і елементів справедливості у разі вирішення спорів відшкодування шкоди в судах на національному рівні та в Міжнародному Суді гіпотетично можливо, однак, чи вдасться це застосувати на практиці до РФ. Набутий новий досвід процедурних та процесуальних дій притягнення до відповідальності (на прикладі України) за порушення норм міжнародного права зумовлює удосконалення механізмів, способів та засобів застосування справедливої сатисфакції в міжнародному праві та створення новел в правотворчій і правозастосовній діяльності.

Крім того, важливо на законодавчому рівні удосконалити повноваження прокурорів із підтримання публічного обвинувачення, організації, процесуального керівництва досудовим розслідуванням та

представництва держави в суді щодо кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності на українській території. Гостро виникає потреба в створенні принципово нових інституцій, які за допомогою інструментів міжнародного права та розширеною міжнародною судовою юрисдикцією матимуть: 1) механізмами притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності РФ за злочин агресії та порушення законів і звичаїв війни; 2) механізми накладення санкцій шляхом блокування та конфіскації активів РФ на територіях інших держав та їхню передачу Україні. Це може забезпечити Україні належну сатисфакцію за вчинені злочини країни – агресора, полегшити повоєнне відновлення національного багатства, а також задовольнити суспільну потребу у справедливості та невідворотності покарання за шкоду українському народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Принцип Статуту Організації Об'єднаних Націй, що є основою досягнення всеосяжного, справедливого та міцного миру в Україні. Резолюція від 23.02.2023 № A/RES/ES-11/6, ES-11/6. URL: <https://is.gd/4iuvgl>.
2. Філософія Української Формули миру. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://v.gd/Wl1Vij>.
3. UKRAINE. Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. URL: <https://v.gd/rBRhpO>.
4. Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року №55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <http://surl.li/gdyl>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950, ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Олійник Л.А. Критерій справедливості у практиці Європейського Суду з прав людини щодо відшкодування моральної шкоди. Економіка та право. 2022. № 4. С. 20–30. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.04.020>.
8. Лутчин Н., Саган Д. Оцінка національного багатства. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. Т. 1 №21, С. 38–48.
9. Сілантьєв О. І. Багатство суспільства як потенціал розвитку сучасних макроекономічних систем : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». Полтава, 2019. 320 с. Inclusive Wealth Report 2012. URL: http://www.ihdp.unu.edu/docs/Publications/Secretariat/Reports/IWR_Report.pdf.
10. The Changing Wealth of Nations (CWON) 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changingwealth-of-nations/data>.
11. Мельник Р.С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 304с.
12. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. у справі N 1-17/2005. Абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS05007.html.